

УДК 159.9

Ткачук Таїсія Анатоліївна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

e-mail: taisiya07@ukr.net

Плис Надія Сергіївна, магістр педагогічного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

e-mail: nadushka_@list.ru

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У ПІДЛІТКІВ

Анотація

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з людськими цінностями, які належать до числа найважливіших для наук, що займаються вивченням людини і суспільства. Це викликано, насамперед тим, що цінності виступають інтегративною основою як для окремо взятої особистості, так і для будь-якої соціальної групи, нації і всього людства в цілому.

Проаналізовано поняття «цінності». Особистісні цінності індивіда відображаються у свідомості в формі ціннісних орієнтацій, система яких визначає сутність як людини так і певної спільноти.

Здійснено аналіз світоглядно-методологічних тенденцій дослідження ціннісних орієнтацій та їх складові.

Висвітлюється постановка потреб підлітків, основою формування яких є система їх ціннісних орієнтацій. Виділені певні детермінанти, котрі мають суттєве значення для формування потреб у цінностях та ціннісних орієнтацій осіб підліткового віку.

Відзначено, що кожному підлітку притаманна своя специфічна ієрархія цінностей, які виступають зв'язуючою ланкою індивідуального і суспільного життя.

Підкреслено, що важливим чинником у формуванні ціннісних

орієнтацій особистості підлітків є навколишнє середовище, зокрема соціальний статус дитини підліткового віку серед однолітків та атмосфера у сім'ї.

Ключові слова: *ціннісні орієнтації, цінність, підліток, психологічні особливості.*

Ткачук Таисия Анатолієвна, доктор психологических наук, профессор, заведующая кафедрой практической психологии ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогический университет имени Григория Сковороды»

Плис Надежда – магистр педагогического факультета ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогический университет имени Григория Сковороды»

ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ У ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы, связанные с человеческими ценностями, относятся к числу важнейших для наук, занимающихся изучением человека и общества. Это вызвано, прежде всего, тем что ценности выступают интегративной основой как для отдельно взятой личности, так и для любой социальной группы, нации и всего человечества в целом.

Проанализировано понятие «ценности». Личностные ценности индивида отражаются в сознании в форме ценностных ориентаций, система которых определяет сущность, как человека, так и определенного сообщества.

Осуществлен анализ мировоззренчески-методологических тенденций исследования ценностных ориентаций и их составляющие.

Освещается постановка потребностей подростков, основой

формирования которых является система их ценностных ориентаций. Выделены определенные детерминанты, которые имеют существенное значение для формирования потребностей в ценностях и ценностных ориентаций лиц подросткового возраста.

Отмечено, что каждому подростку присуща своя специфическая иерархия ценностей, которые выступают связующим звеном индивидуальной и общественной жизни.

Подчеркнуто, что важным фактором в формировании ценностных ориентаций личности подростков является окружающая среда, в частности социальный статус подростка среди сверстников и атмосфера в семье.

***Ключевые слова:** ценностные ориентации, ценность, подросток, психологические особенности.*

Taisiia Anatoliivna Tkachuk, Doctor of Psychology, Professor, Head of the Applied Psychology Department in SNHI "Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University in Pereiaslav-Khmelnytskyi»

Plis Nadia – Master of Pedagogic Department in SNHI "Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University in Pereiaslav-Khmelnytskyi»

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE VALUABLE ORIENTATIONS DEVELOPMENT OF TEENAGER'S

Summary

The article discusses the problems associated with human values, which belong to the number of the most important in sciences that study man and society. This is mainly due to the fact that values are integrative basis for individual personality, for any social group, nation and humanity as a whole.

The concept of "value" is analyzed. The personal values of the individual are reflected in consciousness in the form of value orientations, system of which defines the essence of both people and the particular community. The analysis of methodological trends in the study of value orientations and their components is

given also.

The formulation of the needs of teenagers is covered. The basis of teenager's formation is their value orientations. Some essential for the formation of the value needs and value orientations of individuals in adolescence determinants are highlighted.

In the article is noted that every teenager has its own specific hierarchy of values that links individual and social life.

The importance of such factor of formation value orientations of teenagers as the environment, especially the social status of a teenager among peers and the atmosphere in the family is emphasized.

Keywords: *values, value, adolescent psychological characteristics.*

Постановка проблеми. Дослідження ціннісних орієнтацій, життєвих пріоритетів сучасного підростаючого покоління досить актуально, оскільки дає можливість з'ясувати ступінь її адаптації до нових соціальних умов та інноваційний потенціал. Від того, який ціннісний фундамент буде сформований у підростаючого покоління, багато в чому залежить майбутній стан суспільства.

Для виявлення ціннісних орієнтацій підлітків необхідно визначити ієрархію їхніх потреб, яка постає основою ціннісних орієнтацій. Особливо це стосується соціального та сімейного аспектів. Це пояснюється тим, що розвиток будь-яких потреб дітей підліткового віку в першу чергу формується в сім'ї та в колі найближчого спілкування підлітка з однолітками.

Проблеми, пов'язані з людськими цінностями, відносяться до числа найважливіших для наук, що займаються вивченням людини і суспільства. Це викликано, перш за все тим, що цінності виступають інтегративною основою як для окремо взятої особистості, так і для будь-якої соціальної групи, нації і всього людства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях Т. Мальковської, З.Равкіна, В. Серікова та ін розглянуті сутність моральних цінностей і

ціннісних орієнтацій, їх місце в структурі особистості. С. Сергейчик вважає що ціннісні орієнтації залежать від діяльності в яку включена особистість. Разом з тим соціологічні дослідження свідчать про недостатню турботу освітніх установ та суспільства щодо розвитку ціннісної сфери.

Врахування вікових потреб у розвитку цінностей Е.Помиткін вважає обов'язковим фактором. Це пов'язано з особливостями сприйняття різної інформації у підлітковому віці та осмислення її значення.

Метою написання статті є характеристика ціннісних орієнтацій та особливостей їх інформування у дітей підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Цінність – це будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, задля якого вона діє, витрачає сили. Кожній особі притаманна своя специфічна ієрархія цих цінностей, які виступають зв'язуючою ланкою індивідуального і суспільного життя. Особистісні цінності відображаються у свідомості, у формі ціннісних орієнтацій – найважливіших елементів внутрішньої структури особи, закріплені життєвим досвідом індивіда, всією сукупністю його переживань і відмежовують значимі, істотні для даної людини від неістотного, не значимого.

Ціннісні орієнтації як одне з найважливіших утворень у структурі свідомості й самосвідомості людини виражають свідоме ставлення до дійсності, визначають мотивацію поведінки та впливають на її діяльність. Суспільна шкала ціннісних орієнтацій формується у процесі задоволення потреб [Федух, 2011].

Система ціннісних орієнтації визначає змістовний бік спрямованості особистості і лежить в основі її взаємин з навколишнім світом, з іншими людьми, із самою собою.

Життєві цінності нині складаються в основному стихійно, під впливом різних факторів. Роль ціннісного впливу на їх формування мінімальна. Існують різні точки зору на відповідність цілей виховання життєвим орієнтаціям (установкам). Наприклад, є думка, що бажаним є відповідність

цілей виховання реально функціонуючої в суспільстві системі цінностей. Виховання людини в їх дусі і є правильне рішення проблеми. Можливо, така ситуація і влаштувала б, якщо формуючись стихійно життєві цінності благотворно впливали на гармонійний розвиток підлітків, і на суспільний прогрес в цілому. Але, на жаль, такої картини поки не спостерігається [Низовський, 2005].

Ціннісні орієнтації, засвоювані в процесі розвитку залежать від того, в яку діяльності включена особистість. Оскільки сучасне суспільство багато століть перебуває в стані постійного конфлікту поколінь. Сьогоднішнє молоде покоління опиняється в складній ситуації: різні перевороти в соціально-економічному устрої супроводжується кризою ціннісної свідомості. Соціальні цінності, якими жили «батьки», в даний час втратили практичне значення для «дітей». А ті цінності які навіює телебачення та сучасний стиль життя не завжди збігається із стереотипним мисленням старшого покоління [Сергейчик, 2002].

Посилене прагнення до спілкування з ровесниками, передусім з однокласниками, і трохи старшими за себе, стосунки з якими відіграють важливу роль у його житті. Підліток прагне завоювати повагу і визнання ровесників, мати в них авторитет. У товаристві ровесників починає складатися нова система критеріїв оцінювання поведінки та особистості людини, відбувається переоцінка цінностей, формуються нові морально-етичні вимоги. В результаті цього самосвідомість набуває нового рівня розвитку.

Тенденції розвитку ціннісних орієнтацій також визначає споживацьке чи продуктивно-творче відношення пов'язане з сприйняттям підлітком грошей. Це відношення може визначати риси особистості підлітка, такі як схильність до утриманства чи працелюбність, потяг до здирництва чи до соціальної творчості, увага до окремих наслідків своєї діяльності чи нездатність їх передбачити і потяг до того, щоб жити за принципом «після нас хоч потоп» [Бех, 2008]. Лише від підлітка залежить яку соціальну позицію він вибере,

якою мірою буде сприймати себе та інших людей і якою мірою вбачитиме в них засоби для розв'язання проблем. В цей час людина яка є авторитетом для підлітка, що лише особистість та особистісні стосунки становлять сферу вищих цінностей соціума, і використовувати особистість як засіб досягнення зовнішніх для неї цілей може лише вона сама.

I. Кон вважає головним психологічним придбанням підлітків відкриття свого внутрішнього світу, усвідомлення своєї унікальності, неповторності і несхожості на інших. Це відкриття безпосередньо пов'язане з відокремленням особи і переживається як цінність [Кон, 1984]. Таким чином, формування системи ціннісних орієнтацій особистості є для різних дослідників предметом пильної уваги і різнопланового вивчення. Дослідження подібних питань особливого значення набуває в підлітковому віці, оскільки саме з цим періодом онтогенезу пов'язаний той рівень розвитку ціннісних орієнтацій, який забезпечує їх функціонування як особливої системи, яка надає визначальний вплив на спрямованість особистості, її активну соціальну позицію.

Одним із основних механізмів пізнання підлітком самого себе, свого внутрішнього світу є особистісна рефлексія, яка, на відміну від логічної рефлексії, спрямованої на розв'язання завдань, розуміється як діяльність особистого самопізнання, як особливий дослідницький акт, під час якого людина не просто досліджує свій внутрішній світ, але при цьому досліджує також і себе – як дослідника [Рибалка, 1998]. Феноменом особистісної рефлексії є рефлексивні очікування, які розуміються як уявлення людини про те, що про неї думають інші люди, які становлять коло її спілкування.

Розбіжності між прагненнями, пов'язаними з усвідомленням своїх можливостей і становищем підлітка, залежного від волі дорослого, призводять до поглиблення кризи самооцінювання та зміни ціннісних орієнтацій підлітка. З дорослішанням у дитини змінюється характер, потреби та особливості бачення себе, сприйняття навколишніх, змінюються мотиви і

ступінь їх адекватності суспільним потребам, що чітко простежується в різних виявах агресивності підлітків й негативізму.

У зв'язку з появою нових можливостей, зокрема розвитку інноваційних технологій, вияв особистісних якостей підлітка змінюється та змінюється ставлення підлітків до свого майбутнього [Широких, 2007]. В загальному підліткам властива зацікавленість, небайдужість до свого майбутнього та відповідну розстановку ціннісних орієнтацій. Свідченням цього є те, що за позитивного ставлення до себе та суспільства для підлітка становить більшу цінність суспільство, люди, які його оточують, їхні погляди й судження. Напруження в соціумі призводить до зміни ціннісних орієнтацій та поведінки підлітків. Особливу тривогу викликає не тільки дедалі більша відчуженість, підвищена тривожність, духовне спустошення, а й цинізм підлітків, їхня агресивність та жорстокість. В такій ситуації підліток вимагає уваги, розуміння, довіри від дорослого та поради про те що є більш цінним у житті [Помиткін, 2005].

Дослідження ціннісних орієнтацій підлітків проводилося у Рокитнянській ЗОШ I-III ступенів №3, вибірка складає 25 осіб підліткового віку, а саме 14 дівчат та 11 хлопців.

Для дослідження особистісних цінностей у підлітковому віці було використано тест «Визначення життєвих цінностей особистості» (П.Іванов, Є.Колобова). При проведенні цього тесту було виявлено що на перше місце було поставлено категорію «спілкування» (88%), що є характерним для підліткового віку. Сучасний підліток вважає спілкування, яке є його провідною діяльністю, найважливішою ланкою розвитку. Підліток прагне завоювати повагу і визнання ровесників, мати в них авторитет. Спілкування в цей період набуває ряд специфічних рис: розширення кола контактних груп, в які включаються старшокласник, і в той же час, велика вибірковість у спілкуванні, яка проявляється зокрема, в чіткій диференціації груп спілкування на товариські, з досить широким складом членів і обмеженою інтенсивністю спілкування всередині них, і дружні, з якими старшокласник

ідентифікує себе і які він прагне використовувати як стандарт для самооцінки і як джерело цінності.

Друге місце посіли такі ціннісні орієнтації як «особистісний розвиток» та «прихильність і кохання». Перш за все це пов'язано з важливістю бути індивідуальністю і розвиненим у багатьох напрямках. На формування особистості впливає багато чинників, серед яких чільне місце посідає культура й мистецтво. Поступово знайомлячись з культурною спадщиною людства, підліток прилучається до її цінностей, збагачує власний життєвий досвід, має можливість творчо застосовувати набуті знання у притаманних їй видах діяльності та мати певний рівень соціальних знань.

«Прихильність та кохання» також займає друге місце, тому що саме на підлітковий вік припадає період статевого дозрівання, складний етап розвитку. Фізіологічні зміни, які відбуваються в організмі підлітка, неминуче зумовлюють інтерес до протилежної статі. Вони природно відчують симпатію одне до одного, саме з неї і починаються дружні відносини між однолітками або шкільна закоханість. Цей новий вид спілкування для підлітка стає як наступна сходинка, що приближає до дорослого життя та привертає увагу всіх навколо. Частково це кохання пояснюється бажанням підлітка самоствердитися перед однолітками і довести оточуючим що вони вже дорослі. Прагнення виглядати дорослим зумовлює відповідну поведінку: залицяння та прояви інтересу до протилежної статі, записки, перше побачення, перший поцілунок. Багато підлітків починають з кимось зустрічатися тільки тому, що бояться лишитися самотніми або стати аутсайдером у боротьбі за соціальну значимість. Але справжнє кохання у підлітковому віці трапляється рідко, оскільки фізіологічне дорослішання настає швидше ніж інтелектуальне. Тому прихильність протилежної статі має для підлітка таке вагомe значення.

Критерій «задоволення власних потреб» є також пріоритетним і знаходиться на третьому місці у ієрархії потреб досліджуваних підлітків. Для них дуже важливо, що про нього думає група, до якої він належить, тому

підлітки намагаються всі свої сили спрямувати на виконання потреб які в групі вважаються важливими. Вони прагнуть утвердитися в товаристві ровесників, небайдужі до оцінок їхньої особистості значущими іншими, очікують, що ці оцінки будуть тотожними їх самооцінкам. Поряд з цим формуються потреби дитини в незалежності, свободі, власному виборі пріоритетів, на власну думку, на хобі та інші, на виконання яких вона прикладає всі зусилля і задля яких робить все.

Висновки. Таким чином важливу роль в житті людини, у розвитку його особистості відіграють такі фактори, як життєві цілі, уявлення про майбутнє, ціннісні орієнтації. Людина завжди прагне до якої-небудь мети. Визначення власних життєвих цілей - це лише крок до успішності. Та лише від підлітка залежить як він сприйматиме себе, навколишній світ, соціум та які ціннісні орієнтації в нього можуть сформуватися. Ціннісні орієнтації підлітка мають за фундамент досвід підлітка, переживання щодо перемог та поразок, сприйняття його як особистості ровесниками та дорослими, прийняття думки оточуючих про нього самого, розуміння власних потреб та зусиль на їх виконання.

Результати дослідження показують, що на першому місці в підлітків «спілкування». Орієнтація на спілкування з однолітками часто проявляється у прагненні завоювати повагу і визнання ровесників, мати в них авторитет. Спілкування є однією зі складових особистісного розвитку, яке також займає важливу планку в житті підлітка. Це пов'язано з важливістю бути індивідуальністю та вирізнитися в компанії однолітків.

«Прихильність та кохання» у підлітків займає друге місце адже саме на цей віковий період припадає статеве дозрівання. Зміни в організмі породжують цікавість до протилежної статі та появи симпатії чи закоханості. В цей час підлітки щосили прагнуть прихильності іншої статі, так як це не лише фізичний потяг, а також можливість показати себе дорослим та кращим за інших однолітків.

Друге місце також займає «особистісний розвиток». Підліток починає усвідомлювати, що він уже не дитина, у нього виникає специфічне ставлення до себе, він заперечує свою належність до дітей, прагне бути і вважатися дорослим.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Підручник. – К.:Либідь, 2008. – 848 с.
2. Кон І.С. У пошуках себе: особистість і її самосвідомість. М. 1984 з. 335.
3. Низовський Н.А. Психосемантична дослідження ціннісно-мотиваційних орієнтацій особистості // Психологічний журнал. - 2005. - № 3. - С. 25-37.
4. Помиткін Е.О. Психологія духовного розвитку особистості: Монографія. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.
5. Рибалка В. В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: Монографія / За ред. Г. О. Балла - К.: ІПППО АПН України, 1998. - 160 с.
6. Сергейчик С.І. Фактори громадянської соціалізації учнівської молоді // соціол. дослідж. - 2002. - № 5. - С.107-111.
7. Федух І.С. Визначення змісту поняття «Ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці / Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2011. – №3. с.4-11.
8. Широких О. До питання про формування моральних ціннісних орієнтацій // Дошкільне виховання. - 2007. - № 9. - С. 23-27.

References transliterated

1. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti: Pidruchnyk. – K.:Lybid, 2008. – 848 s.

2. Kon I.S. U poshukakh sebe: osobystist i yii samosvidomist. M. 1984 z. 335.
3. Nyzovskyi N.A. Psykhosemantychna doslidzhennia tsinnisno-motyvatsiinykh oriientsatsii osobystosti // Psykholohichniy zhurnal. - 2005. - № 3. - S. 25-37.
4. Pomytkin E.O. Psykholohiia dukhovnoho rozvytku osobystosti: Monohrafiia. – K.: Nash chas, 2005. – 280 s.
5. Rybalka V. V. Osobystisnyi pidkhid u profilnomu navchanni starshoklasnykiv: Monohrafiia / Za red. H. O. Balla - K.: IPPPO APN Ukrainy, 1998. - 160 s.
6. Serheichik S.I. Faktory hromadianskoi sotsializatsii uchnivskoi molodi // sotsiol. doslidzh. - 2002. - № 5. - S.107-111.
7. Fedukh I.S. Vyznachennia zmistu poniattia «Tsinnisna oriientsatsiia» u suchasniy psykholoho-pedahohichnii nauksi / Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. – 2011. – №3. s.4-11.
8. Shyrokykh O. Do pytannia pro formuvannia moralnykh tsinnisnykh oriientsatsii // Doshkilne vykhovannia. - 2007. - № 9. - S. 23-27.

Отримано: 22.11.2016

Відрецензовано: 3.12.2016

Опубліковано: 29.12.2016